

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ЗЕМЛЯ»

У статті проаналізовано зміст поняття «земля», визначено його функції та узагальнюючі ознаки.

Ключові слова: земля, земельні відносини, функції землі.

Сьогодні в Україні, у період недосконалості державної земельної політики та механізмів її реалізації, відсутності ефективної системи фінансово-економічного регулювання земельних відносин, необхідність доопрацювання їх нормативно-правового забезпечення з метою створення прозорих економічних механізмів регулювання ринку землі вимагає уточнення теоретичних основ земельних відносин, оскільки сама земля є багатоаспектним поняттям. Саме тому вивчення та подальший розвиток земельних відносин вимагає детальний аналіз сутності поняття «земля».

Цій проблемі присвячені дослідження багатьох науковців та практиків, серед яких можна назвати В. І. Андрейцева, В. О. Білика, Ю. О. Вовка, Г. Д. Гуцуляка, О. Ю. Дрозда, О. А. Забелишенського, К. Маркса, В. В. Носіка, М. А. М. Третяка, М. Федорова, М. В. Шульги та ін. Проте подальше вивчення зазначеної категорії в умовах проведення земельної реформи не втрачає своєї актуальності і сьогодні.

Метою статті є дослідження природи та змісту поняття «земля», зокрема визначення і аналіз цієї дефініції.

У сучасній науковій літературі та нормативно-правових актах існує багато тлумачень поняття «земля», запропонованих як вітчизняними, так і зарубіжними вченими та практиками.

Одним з перших наукове визначення землі сформулював К. Маркс: «земля являє собою простір, який є необхідною умовою всякого виробництва і будь-якої людської діяльності», земля «той елемент, в якому повинно здійснюватись виробництво», «елемент, в який вкладається застосований в землеробстві капітал з метою отримання... продукту праці, що створюється в цьому елементі» [14, с. 43], «земля – ось велика лабораторія, арсенал, що становить і засіб праці, і матеріал праці, і місце для проживання, тобто базис колективу» [12, с. 26].

Незважаючи на те, що в сучасних умовах в Україні характер і зміст земельних відносин під впливом політичних, економічних, соціальних чинників та факторів постійно змінюється, на нашу думку, визначення

К. Маркса є фундаментальними, вони безумовно актуальні й сьогодні, бо земля як чинник народного виробництва має низку незмінних особливостей, котрі визначають особливості господарювання на ній. До таких особливостей слід зарахувати, по-перше, те, що земля є прямим і безпосереднім творцем сільськогосподарського продукту; по-друге, основоположну її роль як засобу праці; по-третє, необмежену в часі можливість

використання землі як чинника виробництва; по-четверте, обмежений характер використання конкретних земельних площ; по-п'яте, поєднання в процесі господарського використання функцій засобу праці та предмету праці; по-шосте, неможливість замінити її іншими засобами праці.

П. І. Пушкаренко досліджує землю тільки як засіб (фактор) виробництва та предмет праці. Він зазначає, що земля розглядається як об'єкт економічних відносин – предмет праці, зняття і засіб праці та виробничі відносини, які виникають у процесі її використання й привласнення результатів праці [16, с. 23]. Тобто з цього погляду земля відображає економічні відносини в суспільстві в процесі виробництва продукту, вважаємо, що це визначення не відображає повної сутності та складу землі, її матеріально-речовинної форми, але вказує на її роль у процесі виробництва.

На думку В. І. Андрейцева, Ю. О. Вовка, О. Ю. Дрозда, В. В. Носіка, М. В. Шульги, земля виступає одночасно в якості:

- 1) головного засобу виробництва в сільськогосподарських процесах;
- 2) залученого в численні зв'язки природного компонента;
- 3) просторового базису (місця) для здійснення будь-якої господарської діяльності.

Зокрема, В. І. Андрейцев так визначає поняття «земля» – це головна територіально-просторова частина довкілля в межах території України як матеріальна основа її суверенітету і національної безпеки, що характеризується особливістю природної структури – ґрунтовим покривом, розміщенням і поширенням рослинності, водними об'єктами, корисними копалинами та іншими ресурсами [1, с. 46]. Ю. О. Вовк вважає, що земля – це частина земної поверхні, що є засобом виробництва, продуктивним чинником у сільському та лісовому господарстві, а також місце розташування різноманітних об'єктів виробничого, культурно-побутового та іншого характеру [4, с. 35].

В. В. Носік під «землею в юридичному значенні» розуміє розташований над надрами, територіально обмежений кордонами України, цілісний, нерухомий поверхневий шар земної кори, який є основою ландшафту та просторовим базисом для гармонійного розподілу місць розселення, діяльності людей, об'єктів природно-заповідного фонду з урахуванням економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства, належить народу на праві абсолютної власності та складає частину

національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави [13, с. 496].

На думку М. В. Шульги, землю необхідно розглядати як найважливішу складову частину навколишнього природного середовища, що є частиною поверхні земної кори, яка є просторовою основою ландшафту, розташовану над надрами, що використовується як засіб виробництва в сільському і лісовому господарстві або як місце розташування різних об'єктів [19, с. 9-10].

О. Ю. Дрозд погоджується з вищезазначеними визначеннями поняття «земля» та розкриває цей термін, на нашу думку, найбільш вдало та зрозуміло. Він розглядає землю як частину доквілля, яка розташована на поверхні земної кори і характеризується ґрунтовим покривом, рельєфом, простором, рослинністю, надрами, водними об'єктами, є основним засобом виробництва у сільському і лісовому господарстві та місцем розташування об'єктів нерухомого майна [7, с. 25].

Кожне з поданих визначень є справедливим і ми з ними погоджуємося, оскільки вони показують той або інший ступінь використання такого складного та незамінного складника природних ресурсів, як земля, у процесі розвитку суспільства. Проте існує ще багато думок з цього питання, які також ґрунтуються на фундаментальних, на наш погляд, визначеннях К. Маркса.

Так Г. Д. Гуцуляк вважає, що, розглядаючи землю як першооснову будь-якого процесу виробництва, слід розрізняти землю-матерію і землю-засіб виробництва. Під землею-матерією слід розуміти земний простір, або природне тіло, яке існує незалежно від волі та впливу людини. При ставленні до землі як передумови і природної основи будь-якого процесу виробництва живої та минулої праці вона стає засобом виробництва [5, с. 5].

О. А. Забелишенський розглядає поняття землі в трьох значеннях, а саме: як об'єкт природи, як об'єкт права власності і як об'єкт господарювання. На його думку, ці фактори визначають її сутність як економіко-екологічної категорії [8, с. 61]. На думку А. М. Третяка, поняття «земля» також уміщує екологічну систему, в якій знаходиться земельна ділянка, а саме: весь комплекс доквілля, природних умов виробництва, які визначають ріст і розвиток рослин, умови сільськогосподарського та іншого використання земель [17, с. 16.]. Таким чином, зрозуміло, що земля знаходиться в нерозривному зв'язку з іншими природними ресурсами, які становлять собою єдиний природний комплекс.

В. О. Білик визначає товарний характер землі, а саме: він розглядає землю, як особливий товар, який «нікуди не винесеш і не вивезеш». [2, с. 80]. Цей погляд набуває особливого значення в сучасний період трансформації земельного законодавства та створення прозорого ринку земель.

Досить багато авторів визначають землю, в першу чергу, як матеріальну основу благополуччя суспільства. Зокрема, П. Борщевський вважає землю одним з найважливіших компонентів природного середовища, які використовуються для виробництва матеріальних благ. Земля, на його думку, є незамінним національним багатством. Людина без землі не може творити, оскільки це той матеріал, на якому і за допомогою якого працюють створюються продукти – результати її діяльності [15, с. 7]. С. Бобильов визначає

землю як матеріальну основу благополуччя членів суспільства, просторовий базис для розміщення продуктивних сил і розселення людей, основу для нормального перебігу відтворювальних процесів усіх чинників економічного зростання – трудових, матеріально-технічних та природних [18, с. 28]. На думку В. Будзяка, земля завжди була необхідною умовою і складовим елементом процесу відтворення матеріальних цінностей, у тому числі тих, які безпосередньо не створюються в сільському господарстві [3, с. 168].

Вважаємо, ці погляди теж актуальні, бо земля – це один з найважливіших й незамінних важелів для розвитку держави, який є основою для матеріального благополуччя суспільства та забезпечує під впливом різноманітних зовнішніх та внутрішніх факторів функціонування та розвиток приватних та державних підприємств.

Підсумовуючи наведені думки вчених щодо сутності землі, вважаємо необхідним відокремити такі узагальнюючі ознаки, які, на нашу думку, змістовно та ґрунтовно визначають сутність та природу категорії «земля»:

- земля є матеріальною основою добробуту суспільства, тому що вона є головним засобом виробництва, одночасно є предметом і знаряддям праці, земля не підлягає заміні жодними іншими засобами виробництва;
- земля є просторовим базисом для розміщення продуктивних сил та місцем проживання суспільства;
- земля є основою для нормального відтворення усіх факторів економічного зростання – трудових, матеріально-технічних і природних;
- земля є матеріальною основою суверенітету і національної безпеки держави.

Доцільно зауважити, що законодавчими актами України теж визначено поняття категорії «земля», проте єдиної дефініції цього поняття немає. В сучасних економічних умовах, коли підприємства розвиваються у кризовому середовищі, на наш погляд, необхідно законодавчо більш чітко та змістовно закріпити поняття аналізованої нами категорії.

Так власне визначення поняття «земля» знаходимо у Конституції України, Земельному Кодексі, Законі України «Про охорону земель». Зокрема, у статті 14 Конституції України від 28. 06. 1996 № 254к/96-ВР та у Земельному Кодексі від 25. 10. 2001 № 2768-III визначено землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [11,10]. Зміст аналізованого поняття також розкривається в Законі України «Про охорону земель» 19. 06. 2003 № 962-IV та в Державному стандарті «Землі. Терміни та визначення» ГОСТ 26640-85 від 28. 10. 1985 № 3453, який чинний ще з радянських часів. Перший акт визначає землю як поверхню суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом із нею [9], а другий – як найважливішу частину навколишнього природного середовища, що характеризується простором, рельєфом, ґрунтовим покривом, надрами, водами, є основним засобом виробництва в сільському господарстві, а також просторовою базою для розміщення галузей народного господарства [6]. На нашу думку ці визначення не враховують важливу

ознаку, адже земля також є просторово-територіальним базисом для розміщення і функціонування населених пунктів, зокрема сільських населених пунктів, селищ та міст.

Отже, можемо зробити висновок, що земля є складним об'єктом, який володіє сукупністю різних властивостей, у зв'язку з чим перебуває у всіх сферах діяльності людини, тому вважаємо доцільним виділяти наступні функції землі:

- екологічну – земля знаходиться в нерозривному зв'язку з іншими природними ресурсами, які становлять собою єдиний природний комплекс;
- соціальну – земля є просторовою базою для проживання населення та розташування різноманітних об'єктів, розміщення галузей народного господарства;
- економічну – земля є одночасно засобом виробництва і предметом праці в різних галузях господарювання;

- політичну – земля є просторовою межею державної влади та матеріальною основою її суверенітету;
- юридичну – земля є об'єктом правовідносин.

З проведеного нами дослідження зрозуміло, що для будь-якого економічного простору земля є важливим засобом виробництва й умовою праці, необхідною передумовою будь-якого виробничого процесу, земля є одним з найважливіших джерел досягнення матеріального та соціального добробуту населення, а визначення змісту та природи категорії «земля» є вагомою складовою ефективного розвитку земельних відносин держави.

Однією з найважливіших теоретичних проблем, яка постає в період реформування земельного законодавства та проведення земельної реформи в сучасній економічній системі України, на наш погляд, є неврегульована проблема щодо чіткого та єдиного законодавчого визначення поняття «земля».

Список літератури

1. Андрейцев, В. И. Земельная реформа [Текст] / В. И. Андрейцев // Приватизация. Экология. Право. : сб. эксклюзив очерков и нормативно-правовых актов. – К. : УЗАМ, 1997. – 297 с.
2. Білик, В. О. Розвиток ринкових відносин в аграрній сфері економіки [Текст] / В. О. Білик // Економіка АПК. -2001. – № 3. – С. 78 – 81.
3. Будзак, В. М. Трансформація земельної власності в сільському господарстві [Текст] / В. М. Будзак // Продуктивні сили і регіональна економіка: зб. наук. праць. – Ч. 2. – К. : РВПС України НАН України, 2002. – С. 168-173.
4. Вовк, Ю. А. Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Общая часть [Текст] / Ю. А. Вовк. – Х. : Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-та. – 1986. – 160 с.
5. Гуцуляк, Г. Д. Земельноресурсний потенціал Карпатського регіону [Текст] / Г. Д. Гуцуляк. – Л. : Світ, 1991. – 152 с.
6. Землі. Терміни та визначення [Текст] : державний стандарт ГОСТ 26640-85 від 28. 10. 1985 № 3453.
7. Дрозд, О. Ю. Земля як об'єкт земельних відносин [Текст] / О. Ю. Дрозд // Адвокат. -2009. – № 1 (100). – с. 24-26.
8. Забелышенский А. А. Концептуальные основы земельного права и его преподавания [Текст] / А. А. Забелышенский // Вестник МГУ. – Серия 11. Право. – 1994. – №2. – С. 58-64.
9. Про охорону земель [Текст] : закон України 19.06.2003 р. № 962-IV
10. Земельний кодекс України [Текст] : кодекс, затверджений Верховною Радою України від 25. 10. 2001 № 2768-III
11. Конституція України [Текст] від 28. 06. 1996 № 254к/96-ВР
12. Маркс, К. Экономические рукописи 1857-1859 годов [Текст] / К. Маркс // Сочинение / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1968. – Т. 46, ч. 1. – С. 285-459.
13. Носік, В. В. Право власності на землю Українського народу [Текст] : [монографія] / Носік В. В. – К. : ЮрінкомІнтер, 2006. – 544 с.
14. Осадча, І. Теоретичні основи та сутність поняття сільськогосподарського землекористування [Текст] / І. Осадча // Землевпорядний вісник. – 2010. – №5. – С. 42- 48.
15. Підвищення ефективності використання, відтворення і охорони земельних ресурсів регіону [Текст] / Борщевський П. П., Чернюк М. О., Заремба В. М., Коренюк П. І., Князьков О. П. – К. : Аграрна наука, 1998. – 240 с.
16. Пушкаренко, П. І. Економіко-правові засади становлення ринку землі й проблеми його детінізації [Текст] / П. І. Пушкаренко // Фінансове право. -2010. – № 2 (12). – с. 23-26.
17. Третяк, А. М. Управління земельними ресурсами та реєстрація землі в Україні [Текст] : монографія / А. М. Третяк. – К., 1998. – 222 с.
18. Хвесик, М. А. Інституціональне забезпечення землекористування: теорія і практика [Текст] : монографія / М. А. Хвесик, В. А. Голян. – К. : Книжкове видавництво НАУ, 2006. – 260 с.
19. Шульга, М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях [Текст] / М. В. Шульга. – Харьков, 1998. – 224 с.

РЕЗЮМЕ

Макарова Елена

Теоретические основы и сущность понятия «земля»

В статье проанализировано содержание понятия «земля», определены его функции и обобщающие признаки.

RESUME

Makarova Olena

Theoretical basis and essence of the concept «land»

The article analyzes the concept «land». Its functions are analysed and generalizing signs are found out.

Стаття надійшла до редакції 7.11.2012 р.